

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 378.14

Бугрій О. В.

доктор пед. наук, професор

Криворізький державний педагогічний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті обґрунтовується система принципів і способів організації навчальної діяльності студентів, розкривається перевага системного підходу у дослідженні навчального процесу.

Ключові слова: навчальна діяльність, методологія, система, системний підхід.

В статье обосновывается система принципов и способов организации учебной деятельности студентов, раскрывается преимущество системного подхода в исследовании учебного процесса.

Ключевые слова: учебная деятельность, методология и система, системный подход.

The article explains the system of principles and ways of organizing learning activities of students, revealed the advantage of a systematic approach to the study of the educational process.

Key words: educational activities, the methodology and system, a systematic approach.

Важливим завданням є проблема вибору методології і методики наукового дослідження; вона є ключовою в організації теоретичної і дослідно-експериментальної роботи.

Методологія – система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учіння про цю систему. Методологія тісно пов'язана з теорією, але не тотожна з нею. Теорія є результатом пізнання, а методологія визначає способи досягнення і побудови цього знання. Іншими словами, методологія виступає в якості способів дослідження: концептуальних положень (основ), пояснювальних принципів і підходів.

При визначенні концептуальних основ активізації навчальної діяльності студентів у процесі вивчення іноземної мови ми виходили із професійних вимог до майбутнього спеціаліста, основних принципів самоосвіти і саморозвитку.

Сукупність концептуальних положень і принципів, що визначають спрямованість і організацію дослідницької діяльності, називають у методології підходом.

У якості основних методологічних підходів нами обрані: системний і особистісно-діяльнісний підходи.

Система (від грецьк. *systema*) – ціле, складне із частин з'єднання. Система – множинність закономірно зв'язаних одне з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, знань тощо), що становлять певне цілісне утворення, єдність.

Існують декілька визначень поняття «система», які наводить В. Афанасьєв [2]:

- комплекс елементів, що перебувають у взаємодії;
- множинність елементів разом із відношеннями між ними;
- низка взаємопов'язаних елементів будь-якого типу концепцій, об'єктів, людей;
- обмежена множинність взаємодіючих елементів.

Нам імпонують уявлення І. Блауберга та Е. Юдіна [3] про систему, які виокремлюють наступні істотні ознаки поняття «система»:

- цілісність;
- наявність двох і більше типів зв'язків (просторових, часових, функціональних, генетичних та ін.);
- структура (організація) системи, наявність рівнів;
- керування, ціль і доречний характер;
- самоорганізація, функціонування, розвиток.

Системний підхід полягає у вивченні суб'єкта як цілого, що складається із різних взаємопов'язаних елементів, упорядкованого і складноорганізованого. Такий підхід дозволяє виявити загальні системні ознаки і якісні характеристики окремих елементів, при цьому основний акцент спрямовується на виявлення різноманітних зв'язків і відношень, що мають місце як усередині об'єкта, що досліджується, так і в його взаємозв'язках із зовнішнім світом, середовищем. Ознаки об'єкта як цілісної системи визначаються не стільки додаванням ознак окремих елементів, скільки ознаками його структури, особливими системо утворювальними, інтегративними зв'язками об'єкта.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні переваги системного підходу до дослідження навчального процесу, зокрема до проблеми активізації навчальної діяльності студентів у процесі вивчення географічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриємо детальніше сутність системного підходу як у науці загалом, так і в педагогіці зокрема.

У науці ідеї системного підходу розвивали В. Афанасьєв, В. Безпалько, Т. Льїна, Н. Кузьміна, А. Уйюмов. Зокрема, знайшли теоретичне обґрунтування логічні проблеми системного аналізу трудових ресурсів (моделювання і формалізація) у працях І. Ладенко; системний підхід при вивченні математики використовували В. Далингер, О. Єпішева і

В. Крулич, І. Лернер, Г. Луканін, С. Маврия, В. Монахов і Н. Стефанова, Г. Саранцев та інші.

Системний підхід для аналізу педагогічної діяльності вивчався і застосовувався в працях багатьох авторів, зокрема, О. Авер'янова, С. Архангельського, Ю. Бабанського, Л. Зоріної, В. Краєвського, Н. Кузьміної, І. Лернера, М. Скаткіна, В. Симонова та інших, і його можна вважати сформованим методом дослідження.

Системний підхід у науці пов'язаний із відображенням загальної ознаки матерії і різноманітних форм її існування, яке називається системністю. Основними ознаками системності є, на думку Ф. Перегудова і Ф. Тарасенко [13], структурованість системи, взаємозв'язок її компонентів і цілеспрямованість організації всієї системи в цілому.

Системний підхід у пізнанні припускає:

- розгляд об'єкта вивчення як системи;
- виокремлення складових елементів (компонентів системи);
- виокремлення зв'язків між компонентами;
- визначення системо утворюючих зв'язків і компонентів;
- виокремлення принципів оптимальної організації системи;
- розгляд системи як розвивальної і визначення оптимального на-

пряму розвитку.

Кожна система характеризується цілісністю, систематизованістю, єдністю управління та взаємозв'язком із середовищем. Т. Льїна виокремлює наступні ознаки ефективності систем. Система тим ефективніша, чим вищою є її: 1) цілісність, 2) систематизованість, 3) сполученість із навколишнім середовищем.

Ідея використання системного підходу до педагогічних явищ була висунута М. Даниловим. «Будь-яка система може бути правильно зрозумілою, – зазначав учений, – як єдність структури і функції. Від природи системи, як цілого, залежать не тільки функції її, як цілого, але і функції кожного з елементів системи... Саме на цьому шляху можна досягнути ідеальної цілі науки, що полягає в тому, що логіка руху думки відтворює логіку розвитку її предмету» [5, с.32].

Т. Льїна відзначає, що навчальний процес становить систему взаємостосунків і зв'язків викладача зі студентами, які опосередковуються через систему засобів, методів і організаційних форм навчання [7, с.21]. Т. Шамова підкреслює, що правильні уявлення про будь-що, у тому числі і про навчання, можна отримати лише за умови системного підходу до його аналізу [17, с.36].

У педагогіці термін «система» використовується у двох значеннях. По-перше, на позначення якісного стану педагогічних явищ. Так, педагогічний процес, особистість студента, особистість викладача – це система. По-друге, цей термін використовується спеціально для обґрунтування деяких педагогічних утворень.

У силу специфіки нашого дослідження основну увагу буде приділено педагогічним системам (ПС). Педагогічні системи належать до числа соціальних систем і є відкритими, оскільки між ними і зовнішнім світом відбувається постійний обмін інформацією. Будь-яка ПС є складною, оскільки вона включає в себе множинність підсистем і одночасно сама становить складову частину або підсистему в системі вищого порядку.

Найбільш важливими педагогічними системами служать:

- система змісту освіти;
- система цілей освіти;
- система діагностики;
- система педагогічних технологій;
- система управління навчальним процесом.

Система змісту освіти, як правило, розглядається вченими з позицій всебічного охоплення різних сторін навчального процесу:

– це система знань, способів діяльності, творчого досвіду й емоційно-чуттєвої вихованості у І. Лернера [11].

– це не тільки зміст навчального матеріалу, але й характер навчальної діяльності, методи і форми навчання за дослідженнями В. Ледньова [10].;

– це поняття, закони та інші елементи теорії; методи розумової практичної роботи; система світоглядних поглядів і моральних норм.

Система цілей освіти містить у собі групи навчальних, розвивальних, виховних, практичних та інших цілей освіти.

Мета – це проектний результат процесу навчання, який повинен бути життєво необхідним для учасників процесу, точно сформульований і досяжний, хоча і у віддаленій перспективі.

Існує багато визначень поняття «ціль». Так, М. Марков визначає ціль як «бажаний стан об'єкта» [12, 200]. Ю. Козелецький називає цілью «інформацію про суб'єктивні цінності (користь), яких людина має намір досягти» [8, с.39]. Згідно з П. Анохіним, ціль – це «модель майбутніх результатів» [1, с.57]. Інваріантною ознакою пропонованих ученими визначеннями понять «ціль» є результат, точніше передбачуваний результат.

Проблемі ціле покладання присвячено праці В. Гусєва, Г. Дорофієва, М. Скаткіна та інші.

На думку С. Гільманова і Г. Моревої [4], системи діагностики включають у себе, щонайменше, три базові системи:

- технологічну модель діагностики;
- концептуальну модель діагностики;
- особистісно зорієнтовану систему діагностики.

Технологічна модель слугує для виміру засвоєння знань й окремих ознак особистості; концептуальна модель – для виміру комплексних ознак особистості (ціннісні орієнтири, творчий потенціал тощо); особистісно орієнтована модель виявляє спрямованість і швидкість розвитку особистості, тобто діагностує хід стратегічних змін учня в навчально-виховному процесі.

Проблемі проектування педагогічних технологій присвячено праці багатьох дослідників: В. Безпалька, Б. Гершунського, В. Далингера, Є. Заїр-Бека, М. Кларіна, І. Колесникової, Л. Нурієвої, О. Околелова, В. Родіонова, А. Савельєва, В. Серикова, В. Синенко, М. Чошанова та інших.

М. Левіна відзначає: «Педагогічна технологія – це теоретико-методичний апарат керування навчально-пізнавальним процесом. Удосконалення його передбачає ефективне забезпечення дидактичних функцій, створення умов для їх реалізації» [9, с.21].

М. Чошанов визначає характеристичні ознаки педагогічних технологій: діагностичне ціле покладання, результативність, економічність, алгоритмічність, візуалізація [16].

В. Скаткін визначає технологію навчання з одного боку, як системне, цілісне знання про способи проектування і організації всього процесу навчання на основі розвинутої послідовності точно визначених дидактичних цілей, а з іншого, – як науково організовану, розгорнуту в часі процедуру навчання, при якій проектується і реалізується вся система взаємозв'язків між цілями, змістом, методами, засобами, формами навчання, системою контролю оцінки і корекції навчальної і викладацької діяльності.

Таким чином, системний підхід дозволяє розглянути проблему активізації навчальної діяльності в цілому (цілісність системи), незалежно від специфіки окремої навчальної дисципліни, спеціальності, року навчання тощо, оцінити складність цієї проблеми залежно від складності структури системи та її параметрів.

У якості дидактичної системи засобів активізації навчальної діяльності студентів у нашому дослідженні розглядаються: цілі, навчальний зміст дисципліни, методи і прийоми навчання у ВНЗ, форми організації навчального процесу; при цьому у якості провідного показника активності студента нами визначено самостійну роботу.

Наступна задача нашого дослідження – визначити, у чому полягають переваги особистісно-діяльнісного підходу до дослідження навчального процесу, зокрема до проблеми активізації навчальної діяльності студентів у процесі вивчення іноземної мови.

Основи особистісно-діяльнісного підходу у психології були закладені в дослідженнях Л. Виготського, О. Леонтьєва, у подальшому розвинуті Н. Кузьміною, В. Симоновим, В. Сластьоніним, Н. Талізінною, І. Якиманською та іншими.

Особистісно-діяльнісний підхід включає два компоненти: особистісний і діяльнісний, які нерозривно пов'язані один з одним, або особистість сама виступає суб'єктом діяльності.

Для нашого дослідження важливі наступні положення:

– особистісний компонент убачає, що в центрі навчання перебуває студент – його мотиви, потреби і цілі навчання;

– діяльнісний компонент характеризує взаємодію (викладача і студента) як суб'єкт-суб'єктні стосунки і передбачає активність самої особистості.

Перший компонент співвідноситься з особистісним або, як останнім часом він визначається, особистісно орієнтованим (Е. Бондаревська, Е. Зеєр, В. Серіков, І. Якиманська та інші) підходом. Особистісний підхід у широкому змісті слова передбачає, що в центрі уваги навчання знаходиться людина і всі її психологічні ознаки й стани – її мотиви, цілі, її неповторний психологічний склад.

Діяльнісний компонент також має багатосторонні передумови для формування особистісно-діяльнісного підходу.

Зупинимось детальніше на кожній складовій особистісно-діяльнісного підходу.

У сучасній педагогіці, як відзначає Е. Зеєр, виокремлюють дві парадигми освіти. «Відповідно до когнітивної парадигми, освіта розглядається за аналогією до пізнання, а його процес...здійснюється як дослідницька діяльність. Особистісні аспекти зводяться до формування пізнавальної мотивації і пізнавальних можливостей» [6, с.113]. Особистісно орієнтована освіта ґрунтується на методологічному визнанні в якості системоутворювального фактору особистості учня: його потреб, мотивів, цілей, здібностей, активності, інтелекту та інших індивідуально-психологічних особливостей [6, с.117].

Виходячи з інтересів учня, рівня його знань та умінь, викладач визначає навчальну мету заняття і формує, спрямовує і координує весь освітній процес з метою розвитку особистості учня. Особистісний компонент убачає, що у процесі викладання будь-якого навчального предмету враховуються національні, вікові, індивідуально психологічні, статусні особливості учня.

Як відзначає В. Серіков, «особистісно орієнтована освіта – це не формування особистості із заданими ознаками, а створення умов для повноцінного вияву і відповідного розвитку особистісних функцій суб'єктів освітнього процесу» [14, с.42].

І. Якиманська [18, с.5] виокремила наступні положення особистісно орієнтованого навчання:

– особистісно орієнтоване навчання повинно забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості учня, виходячи із вияву його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнання і предметної діяльності;

– освітній процес особистісно орієнтованого навчання надає кожному учню, опираючись на його здібності, схильності, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід, можливість реалізовувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці;

– зміст освіти, його засоби і методи добираються і організуються так, щоб учень міг виявити вибірковість до предметного матеріалу, його виду і форми.

Згідно з концепцією особистісно орієнтованого навчання «учень не стає суб'єктом навчання, а ним первісно є як носій суб'єктивного досвіду» [18, с.5], припускаючи організацію її навчальної діяльності.

Особистісний підхід – створення певної освітньої системи (ситуації, простору, середовища), яка б запускала механізми функціонування і розвитку особистості, її саморозвитку на основі оволодіння досвідом особистісної самоорганізації. Він включає в себе орієнтацію на суб'єктність, внутрішній детермінізм розвитку особистості.

Таким чином, для нашого дослідження важливим є те, що особистісний підхід розвиває суб'єктивність учня і спрямований на його саморозвиток.

Діяльнісний підхід у якості конкретної методологічної основи отримав розвиток у дослідженнях Б. Ананьєва, Л. Виготського, П. Гальперіна, І. Зимньої, О. Леонтєва, С. Рубінштейна та інших. Визначаючи діяльність як основу загальнопсихологічної теорії, що характеризується такими ознаками як предметність, умотивованість і цілеспрямованість, вони по-різному її визначають.

Н. Талізїна відзначає: «Принципова відмінність діяльнісного підходу від всіх попередніх полягає в тому, що аналізу підлягає реальний процес взаємодії системи – діяльності – висували на передній план окремі елементи, і, абстрагуючи їх від системи, аналізували окремо від цілісної системи» [15, с.88].

Розглядаючи реальний навчальний процес робимо висновок, що діяльнісний підхід у дидактиці дає можливість виявити його компоненти, тобто структуру навчального процесу, зокрема структуру навчальної діяльності. Це дозволяє досліджувати кожний елемент навчального процесу, їх взаємодію. Даний підхід до аналізу процесу навчання допомагає встановити вплив навчання на особистість студента.

Відповідно до цього підходу, на думку психологів, у студентів повинні формуватися не тільки знання, а певні види діяльності, у яку і знання входять як певний елемент. При цьому навчання повинно бути побудованим так, щоб воно враховувало зону найближчого розвитку особистості, тобто необхідно орієнтуватися не на існуючий сьогодні рівень розвитку, а на дещо вищий, який студент може досягнути під керівництвом викладача.

Узагальнення досліджень дає нам можливість виокремити наступні компоненти особистісно орієнтованої діяльності:

- мотиви і цілі діяльності;
- програму і планування діяльності, прийняття рішень;
- інформаційну основу діяльності;
- саморегуляцію діяльності;
- контроль процесу і результату діяльності;
- корекцію компонентів діяльності та її розвитку.

Особистісно-діяльнісний підхід, передбачаючи організацію самого процесу навчання як організацію навчальної діяльності студентів, означає

переорієнтацію цього процесу на постановку і розв'язання ними самими конкретних навчальних задач: пізнавальних, дослідницьких, перетворювальних, проєктивних тощо.

Аналізуючи психолого-педагогічні основи особистісно-діяльнісного підходу в навчанні, ми дійшли **висновку**, що цілі даного підходу в галузі активізації навчальної діяльності досягаються за умови реалізації їх через формування прийомів діяльності, взятих цілісно.

Вибір розглянутих методологічних підходів дає нам можливість у подальшому провести теоретичну і дослідно-експериментальну роботу.

Література

1. Анохин П. К. Избранные труды: философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М.: 1978. – С.57.
2. Афанасьев В. Г. Система и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 380с.
3. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270с.
4. Гильманов С. А. Система диагностики развития личности в инновационных образовательных учреждениях / С. А. Гильманов, Г. И. Морева. – Тюмень: ИПК ПК. – 1995. – 19с.
5. Данилов М. А. Дидактика как теория образования и обучения / М. А. Данилов // Дидактика средней школы. – М.: Просвещение, 1975. – 303 с.
6. Зеср Э. Ф. Становление личностно ориентированного образования / Э. Ф. Зеср // Образование и наука. – 1999. – № 1. – С.113; С.117.
7. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М.: Знание, 1972. – Вип. № 1. – С. 21
8. Козелецкий Ю. С. Психологическая теория решений / Ю. С. Козелецкий. – М.: Прогресс, 1979. – С.39.
9. Левина М. М. Подготовка будущего учителя к реализации функционального единства процесса обучения / М. М. Левина. – М.: Изд-во МГПИ им. В. И. Ленина, 1987. – С.21.
10. Леднёв В. С. Содержание образования / В. С. Леднёв. – М.: Высшая школа, 1989. – 360 с.
11. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
12. Марков М. И. Теория социального управления / М. И. Марков. – М.: Прогресс, 1978. – С.200.
13. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М.: Высшая школа, 1989. – 367с.
14. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование / В. В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С.42.
15. Талызина Н. Ф. Технология обучения... / Н. Ф. Талызина // Современная высшая школа. – 1977. – № 1 (17). – с.88.
16. Чошанов М. А. Что такое педагогическая технология? / М. А. Чошанов // Школьные технологии. – М. – 1996. – № 3. – С.8-13.
17. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – С.36.
18. Якиманская И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 1996. – С.5; С.13.

Стаття надійшла до редакції 8.11.2010 р.